

SZEMLE

PASCAL ORY

LA CENSURE EN FRANCE À L'ÈRE DEMOCRATIQUE (A cenzúra Franciaországban a demokratikus korszakban)

Bruxelles, Editions Complexe, 1997. 357 p.

Nehéz dolog recenziót írni egy olyan könyvről, amely huszonhat szerző munkájának az eredménye, és mintegy harminc igen változatos és érdekes tanulmányt tartalmaz. Ráadásul úttörő vállalkozásról van szó, mert mint azt a könyv szerkesztője, *Pascal Ory* a hátsó borítón közli: „...nap mint nap szembesülünk azzal a ténnyel, hogy – bár gyakran más nevekkkel illetik – a cenzúra még egy liberális és demokratikus országban sem tekinthető idejétmúlt jelenségnek. Ennek ellenére a mai napig nem létezik általános francia cenzúratörténet...” Ezt a hiányt szerették volna pótolni azok a neves kortárs francia történészek, jogászok, politológusok, irodalomkritikusok, szociológusok és filmesztéták, akik arra vállalkoztak, hogy kiragadott példák segítségével megpróbálnak némi képet nyújtani a francia cenzúráról a 19. század derekától napjainkig. Érdeemes megemlíteni, hogy a könyvben megjelent tanulmányok alkották annak a konferenciának az anyagát, amelyet 1994 márciusában szervezett az *Université de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines*.

Tartalmát tekintve a kötet igen nagy anyagot ölel fel, hiszen az emberi gondolat kifejezésének szinte mindegyik formáját érinti az írott szövegtől a zenei, illetve képi megjelenítésig. Olyan kultúrtörténeti munka, amelynek az igényessége felülmúlja a szokványos ismeretterjesztő műveket. Jelentős ismeretanyaggal szolgál az olvasónak, ráadásul – témájától függően – a szerzők mindegyik tanulmányt gazdagon elláttak jegyzetekkel, ami további információk forrása.

A kötet bevezetőjében *Maxime Dury* politológus megpróbálja jogi fogalomként definiálni a cenzúrát, illetve feloldani a hagyományos szabadság–cenzúra ellentétpárt.

Az átlagember számára a cenzúra elsősorban politikai fogalom, eszköz a mindenkori hatalom kezében, amelynek segítségével széles körű ellenőrzése alá vonhatja a társadalmat. Ennek megfelelően a cenzúrát az önkény megtestesítőjeként, illetve az önkifejezés szabadságának elsőszámú akadályaként szokták emlegetni. Nem véletlen tehát, hogy minden forradalom legfontosabb követelése közé tartozott a cenzúra eltörlése, amelyet az újonnan hatalomra kerülő rendszer igyekezett mielőbb visszaállítani.

A közvélemény által csak Anasztáziaként emlegetett cenzúra fönix madárként újra meg újra feltámadt, hogy azután – az adott politikai helyzettől, illetve vezetéstől függően – a nyílt önkény vagy a szelvedebb meggyőzés eszközeivel élve szolgálja a „közérdeket”. Így történt ez a vizsgált korszakban, az 1848-as francia forradalom, illetve Louis Bonaparte 1852-es államcsínyé után is. A cenzúrát nem lehet csupán az önkényuralom kifejeződéseként értékelni, hiszen a liberalizmus fogalma nem jelent korlátlan szabadságot, mivel anarchiához vezetne, ha mindenki kizárólag a saját kedvére cselekedne. A hagyományos liberális ideológia szerint az egyén szabadsága ott végződik, ahol a másik emberé kezdődik.

A cenzúra 1850-es visszaállítása azonban, mint arra *Odile Krakovitch* irodalomkritikus rámutat, nem érintette a lap- és könyvkiadást. 1830-tól gyakorlatilag szabadon publikálhattak bármit, amit a lapszerkesztők és kiadók jónak láttak a nyilvánosság elé tárni. Más volt a helyzet a színházak, illetve a zenés kávéházak és kabarék esetében. Az élő szó hatásától ugyancsak tartott a hatalom, mivel a műveletlen rétegek sok esetben csupán a szórakozóhelyeken látottak-hallottak alapján tájékozódtak az aktuális társadalmi-politikai kérdésekről. Ebből következően a korszak szerzői és színidirektorai kénytelenek voltak a nagy hatalmú cenzorok elé járulni egy-egy új darab bemutatásának engedélyezése érdekében. Ennek legfőbb feltétele volt, hogy az adott mű ne támadja a fennálló politikai rendszert, ne uszítson sem az uralkodó, sem az egyház, sem a társadalmi elit ellen, és ne sértse a korabeli erkölcsi normákat. A tanulmány szerzője konkrét eseteket felvillantva tárja elélnk, hogy milyen „áldozatokat” kellett hoznia egy-egy szerzőnek, azaz milyen változtatásokat kellett eszközölnie annak érdekében, hogy az adott mű „átmenjen a rostán”. Ez utóbbi sikerét természetesen több tényező befolyásolta. Hatással volt rá az adott politikai helyzet, a közvélemény, sőt az a cseppet sem elhanyagolható körülmény is, hogy egy-egy cenzor mennyire

érdeklődött az irodalom efféle megnyilvánulási formái iránt. A bizottság tagjainak egyéni ízlése tehát nagymértékben befolyásolta a mű további sorsát. A Második Császárság korában – írja a szerző – csupán Párizsban és a külvárosokban mintegy harminc színház és közel száznegyven zenés kávéház és kabaré működött. Elképzelhető, hogy milyen mennyiségben érkeztek a különböző irodalmi termékek a bizottság elé, amely egy idő után már jegyzőkönyvet sem készített, csupán a kéziratot tüntette fel döntését. Magyarzáttal nem szolgált, egyszerűen tiltott vagy engedélyezett. Ritkán történt meg azonban az, hogy egy művet egyáltalán nem mutattak be, mivel ilyen esetben elkerülhetetlen volt a botrány. A sajtószabadság ugyanis működött, a lapok akadály nélkül írhattak erről, az olvasó pedig vérmérséklete szerint háboroghatott.

A cenzúra működésének módszerei alkalmazkodtak a kor változásaihoz, ahhoz a tényhez, hogy a munkásság, a városi proletariátus egyre jelentősebb társadalmi erővé képviselt. Odile Krakovitch tanulmánya záró soraiban így összegzi ezt a folyamatot: „*A 19. század első felében még optimista burzsoázia 1848 után már nem hitte el, hogy az oktatás, a színház, illetve a proletariátus erkölcsi nevelése jobbá teheti a társadalmat. Eluralkodott a félelem, a cenzúra teret engedett a nyílt, ám annál hatékonyabb elnyomásnak, ami a III. Köztársaság korában csak fokozódott....*”

Jean-Yves Mollier történész *Az államcenzúra továbbélése 1881 és 1949 között* című tanulmányában tovább fűzi Krakovitch gondolatmenetét. Ebben a közel hetven esztendő felölelő korszakban Anasztázia az aktuális bel-, illetve külpolitikai helyzetnek megfelelően csapott le áldozataira a közérkölc és közrend megóvása érdekében. Noha 1881 júliusában törvénybe foglalták a cenzúra eltörlését valamennyi szellemi termék esetében, a közhatalom minden esetben kiaknáta a törvény adta lehetőségeket, hogy parlamentáris (vagy annak látszó) eszközökkel lépjen fel a törvényes rend és morál fenyegettsége címén.

Az 1880-as és az 1890-es évek merényletsorozatai következtében az anarchisták kerültek a cenzúra és a politikai rendőrség figyelmének középpontjába. A szerző megemlíti egy esetet, ahol először halálra, majd életfogytig tartó büntetésre ítélték egy újságírórt, mert – állítólag – egy olyan újságcikk alatt szerepelt a neve, amely robbantásos merényletre buzdított egy lyoni lebujs ellen. A szerencsétlen zsummalista tizenöt évet töltött el egy új-kaledóniai fegyventelepen, amíg mások közbenjárására végül rehabilitálták, és visszaterhelték Franciaországba.

1880 és 1910 között Anasztázia az írók között szedte áldozatait. Tizennégy szerzőt fogtak perbe, akik a kor hivatalos felfogása szerint vétettek a szabályok ellen. Ezek az esetek óriási felháborodást keltenek a szabad önkifejezés hívei között. 1889-ben, az ország történetében először ötvennégy író aláírásával egy kiáltványt tettek közzé, amelyben az irodalom művelői tiltakoztak alkotói szabadságuk megsértése ellen.

Az első világháborút megelőző „boldog békeidőkben” a hatalom nem kímélte azokat sem, akik a hadsereget bíráló cikkeket publikáltak, vagy ilyen témájú falragaszokat terjesztettek. A háború kitoréka után szinte azonnal hivatalosan is visszaállították a cenzúrát, amely egészen 1919 augusztusáig érvényben volt. Ebben a vérzivataros időszakban igyekeztek meghiúsítani minden olyan próbálkozást, amely a pacifizmus nevében emelt szót az értelmetlen öldöklés ellen.

A két háború közötti időszakban a kommunisták váltak a köz első számú ellenségeivé, mivel lapjuk, a *L'Humanité* hasábjain aktív propagandatevékenységet folytattak. A politika a gazdasági kényszereszközöket bevetve próbálta meg ellehetetleníteni a lapot, amely kölcsönt vett fel a *Banque ouvrière et paysanne* nevű szövetkeztől. Politikai nyomás hatására a bíróság arra kötelezte az újságot, hogy haladéktalanul fizesse vissza a pénzt, holott a hitelező nem támasztott ilyen igényeket. Nyilvánvaló volt, hogy pénz hiányában a lap működésékeptelenné válik. Az akció nem sikerült, mivel bizottság alakult a kommunista sajtóorgánum megmentése céljából, amely végül előteremtette a túléléshez szükséges pénzüsszeget.

A katolikus egyház sem maradt tétlen, kivette a részét a tiszta erkölcsök és a közrend védelméért vívott harcból. Ennek az élharcosa Bethléem abbé volt, aki kíméletlen támadást intézett minden olyan szellemi termék ellen, amely felfogása szerint veszélyeztette a gyermekek és az ifjúság lelki épülését. A jeles egyházi már nem érthette meg az 1949. július 16-án született törvényt, amely korlátozta a szovjet propagandatermékek, az amerikai irodalom, az amerikai képregények, a pornográf művek stb. terjesztését. Paradox módon szinte minden parlamenti párt egyhangúlag megszavazta a törvényt (kivéve a kommunistákat, ami a fentiek ismeretében nem meglepő), amely a 20. századi parlamentáris demokrácia eszközeivel biztosította a cenzúra továbbélését.

A cenzúrának más formái is léteztek. Nem mindig a politikai hatalom megszorításaival találta magát szemben egy-egy író, szerkesztő, színész vagy tudós. *Sophie-Anne Leterrier* történész *Az akadémiai cenzúra a 19. században* című tanulmányban három különböző esetet tár az olvasó elé. Ezek segítségével arra próbál rámutatni, hogy a tudományos élet is kivetette soraiból azokat, akik nem az aktuális trend szerint gondolkodtak, vagy túlságosan újszerűen közelítettek meg egy adott problémát. Itt szerepet játsz-

hattak olyan szubjektív tényezők is, mint a szakmai feltékenység vagy közöny. Ilyen volt Boucher de Perthes esete is, akinek korszakalkotó régészeti felfedezéseit sokáig nem ismerte el a szakma.

A könyvből kiragadott példák alkalmasak arra, hogy felkeltsék a leendő olvasók érdeklődését, akik az itt említetteken kívül még számos érdekes információhoz juthatnak. Megtudhatják például, kik állították össze a franciák nemzeti könyvtárának, a *Bibliothèque Nationale*-nak azt a részlegét, amely a tiltott irodalmat foglalta magába, és amit a népnyelv nemes egyszerűséggel csak *l'Enfer*-nak (Pokol) hívták. Vagy azt, hogy mi módon próbálta megszüntetni a televíziós hírműsorokat a politikai hatalom az algériai háború idején.

Pascal Ory könyvét bárki érdeklődéssel forgathatja, amennyiben érdeklődik a téma, annak ellenére, hogy alapjában véve „nemzeti műről” van szó. Ismeretanyaga rengeteg újdonsággal szolgálhat a franciák számára is, hiszen név szerint említ hivatalnokokat, újságírókat, írókat, szerzőket, tudósokat stb., akiknek neve talán még hazájukban is ismeretlenül cseng. Egyúttal „nemzetközi” is, mivel a cenzúrának minden országban megvoltak a hagyományai, szereplői, és a mai napig érződnek bizonyos utórezgése a parlamentarizmus szabályai szerint működő országokban is, noha napjainkban a legtöbb országban törvény szabályozza a véleménynyilvánítás szabadságát, amely a demokrácia előfeltétele, de nem sértheti mások szabadságát semmilyen formában.

A könyv másik nagy érdeme az objektivitás. A szerzők tárgyilagosan foglalnak állást az adott témában, nem vádaskodnak, jóllehet itt-ott megjelenik egy kis gunyorosság, de alapjában véve tényfeltáró munkáról van szó. Nem hivatkoznak lépten-nyomon a „francia kivételességre”, nem az derül ki az egyes tanulmányokból, hogy az említett esetekhez hasonlók máshol nem történhettek volna meg a világban. Az itt megjelent esettanulmányok mégis „kivételesek” abban az értelemben, hogy akkor és ott történtek meg és nem máshol, tehát a francia kultúrtörténet részei. Az olvasó azonban úgy érezheti, hogy a szerzőktől olyan kötetet kapott, amely minden franciául értő érdeklődő számára hasznos tanulsággal szolgálhat. S ezáltal a mű egy kicsit „nemzetközivé” válik.